

П. С. Матвєєв, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри приватного права
факультету права та міжнародних відносин
Київський університет імені Бориса Грінченка
ORCID 0000-0001-7087-115X

ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ ДОСТОВІРНОСТІ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Розвиток правосуддя в Україні відбувається і шляхом все більшого використання електронних доказів.

В Україні інститут електронних доказів регулюється, зокрема, Господарським процесуальним кодексом України, Цивільним процесуальним кодексом України, Кримінальним процесуальним кодексом України, Кодексом адміністративного судочинства України та Кодексом України про адміністративні правопорушення, відповідно до яких, електронні докази мають таку ж силу, як паперові докази, і можуть бути використані для доведення певних фактів під час судового розгляду.

Стаття присвячена питанню визначення особливостей ідентифікації автора, цілісності та достовірності електронних доказів під час здійснення господарського судочинства.

В даній статті встановлено, що процес ідентифікації автора електронного документа має велике значення в правовому контексті, особливо при розгляді судових справ, де достовірність доказів та авторства може бути вирішальним фактором.

Також у вказаній статті здійснено аналіз судової практики, яка склалась в судочинстві України під час дослідження електронних доказів та з'ясовано, що суди вважають беззаперечно достовірними такі електронні докази, які мають електронний цифровий підпис автора.

Щодо ідентифікації автора електронного документа з'ясовано, що така може включати декілька етапів і методів, та визначається як процедура, спрямована на встановлення особи, яка створила або підписала електронний документ.

Крім того, в даній статті встановлено, що процес ідентифікації автора електронного документа є складним і часто вимагає експертної оцінки. Зазначено, що при цьому, точність ідентифікації автора може залежати від доступності ідентифікуючих даних для дослідження (комбінації експертного аналізу, графологічних методів, електронних цифрових підписів та інших доказових матеріалів).

Ключові слова: електронні докази, електронний документ, інформаційні технології, судочинство, електронний підпис, ідентифікація.

P. S. Matveev. Features of determining the authenticity of electronic evidence in the economic justice of Ukraine

The development of justice in Ukraine is also taking place through the increasing use of electronic evidence.

In Ukraine, the institute of electronic evidence is regulated, in particular, by the Economic Procedure Code of Ukraine, the Civil Procedure Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Code of Administrative Procedure of Ukraine and the Code of Ukraine on Administrative Offenses, according to which, electronic evidence has the same force as paper evidence, and can be used to prove certain facts during the trial.

The article is devoted to the issue of determining the features of the author's identification, the integrity and reliability of electronic evidence during the implementation of economic proceedings.

This article establishes that the process of identifying the author of an electronic document is of great importance in the legal context, especially when considering court cases, where the authenticity of evidence and authorship can be a decisive factor.

Also, in the specified article, an analysis of the judicial practice that developed in the judiciary of Ukraine during the study of electronic evidence was carried out, and it was clarified that the courts consider such electronic evidence, which has an electronic digital signature of the author, to be indisputably authentic.

Regarding the identification of the author of an electronic document, it is clarified that this may include several stages and methods, and is defined as a procedure aimed at establishing the person who created or signed an electronic document.

In addition, this article establishes that the process of identifying the author of an electronic document is complex and often requires expert evaluation. It is noted that at the same time, the accuracy of the author's identification may depend on the availability of identifying data for research (a combination of expert analysis, graphological methods, electronic digital signatures and other evidentiary materials).

Key words: electronic evidence, electronic document, information technologies, legal proceedings, electronic signature, identification.

Постановка проблеми. В сучасному суспільстві досить активно відбувається насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, системами, засобами та, відповідно, налагодження між ними електронно-комунікаційного обміну, що в свою чергу, позитивно впливає на бізнес покращуючи його ефективність та конкурентоздатність.

Враховуючи об'єми електронних даних, якими на даний час користується суспільство, суттєво збільшилась їх кількість і в судових процесах, які учасники справи використовують в якості доказів. Дослідження та оцінка електронних доказів стали вже звичною для суддів справою.

Вивчення існуючої судової практики свідчить про те, що процес подання та дослідження електронних доказів вже давно потребує поглибленого законодавчого регулювання, в т.ч. із закріпленням чіткого алгоритму ідентифікації автора, встановлення цілісності та достовірності електронних доказів під час дослідження судами вказаного виду доказів.

Стан дослідження проблеми. Враховуючи сучасний стан розвитку інформаційних технологій науковці та практикуючі юристи все частіше досліджують питання використання електронних засобів доказування у судовому процесі. Одними з останніх дослідженням інституту електронних доказів займались Васильченко Т. В., Євсєєв О. П., Присяжнюк О. О., Павлова Ю. С., Татулич І. Ю., Казачук І. В. та інші. Однак, враховуючи розширення обсягу електронних доказів процес їх ідентифікації, цілісності та достовірності потребує додаткового та більш прискіпливого дослідження.

Метою дослідження в даній статті є встановлення особливостей ідентифікації автора, цілісності та достовірності електронних доказів під час здійснення господарського судочинства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, під час здійснення судочинства докази відіграють ключову роль в подоланні спорів та встановленні фактів, що мають значення для справи.

Процес доказування у судочинстві України регламентується рядом кодифікаційних законів, та іншими відповідними законодавчими актами.

Так, 03.10.2017 Верховною радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України), Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) та інших законодавчих актів». Вказаним нормативно-правовим актом внесено зміни до КПК України та викладено в новій редакції ЦПК України, ГПК України та КАС України, в тому числі, що безпосередньо стосується подання доказів до суду, як важливого етапу у судовому процесі.

Відомо, що основні кроки для подання доказів до суду можуть варіюватися в залежності від виду доказу який подається до суду.

Розглянемо процес доказування з використанням інституту електронних доказів на прикладі господарського судочинства.

Стаття 73 ГПК України передбачає, що доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи, а одним із засобів доказування є електронні докази [1].

Відповідно до приписів частини 1 ст. 96 ГПК України, електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, які мають значення для справи, зокрема електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет) [2].

У Керівництві «Електронні докази в цивільному та адміністративному процесі», ухваленому Комітетом міністрів Ради Європи 30.01.2019 (далі - Керівництво) зазначено, що електронні (цифрові) докази можуть бути у формі тексту, відео, фотографій чи аудіозаписів. Дані можуть бути отримані за допомогою різних способів та з різних джерел, наприклад мобільних телефонів, веб-сторінок, бортових комп'ютерів або GPS-реєстраторів (у тому числі відомості, що перебувають поза контролем сторони) [3].

Варто зазначити, що у сучасній діловій практиці більшість електронних даних не мають розширених або кваліфікованих електронних підписів, відтак не захищені іншим способом.

Разом з тим, невикористання кваліфікованого електронного підпису особами, які створили певний електронний доказ (повідомлення, лист, файл, аудіозапис, інші дані) не є підставою для визнання судом такого доказу недопустимим, якщо інше не встановлено законом.

Відтак, суд має обов'язок розглянути вказані електронні дані як докази (тоді як доказова сила доказів може змінюватися залежно від конкретного випадку).

В офіційних поясненнях до Керівництва зазначено, що одним із прикладів є біометричний підпис, метод отримання електронної версії власноручного підпису, коли особа пише свій підпис на електронному пристрої за допомогою спеціальної ручки та блокнота. Залежно від чинного законодавства суд може визнати такий біометричний підпис рівноцінним власноручному підпису на папері. В преамбулі «Базові принципи» Керівництва зазначено, що електронні докази повинні оцінюватися так само, як і інші види доказів, зокрема, щодо їх прийнятності, автентичності, точності та цілісності. Обробка електронних доказів не повинна бути невігідною для сторін або надавати несправедливу вигоду одній із них. В межах, прийнятних відповідно до національного законодавства та на розсуд суду електронні дані повинні прийматися як автентичний доказ, допоки інша сторона не наведе відповідні обґрунтовані доводи на спростування цього. Достовірність

електронних доказів презюмується до тих пір, поки немає розумних сумнівів у протилежному (пункти 21, 22 Керівництва). При цьому суди можуть вимагати аналізу електронних доказів експертами, особливо коли порушуються складні доказові питання або якщо є підозри щодо маніпулювання електронними доказами (п.18 Керівництва) [4].

Під час дослідження електронних доказів має відбуватись належна ідентифікація таких доказів. Це означає, зокрема, що будь-яка технологія, яка підтверджує автентичність, точність і цілісність даних, повинна бути використана.

Кожен електронний доказ (оригінал) зазвичай містить таку приховану інформацію як метадані. Метадані - це відомості про інші дані. Іноді їх називають «цифровим відбитком» електронних доказів. Вони можуть включати важливі доказові дані, такі як дата й час створення, модифікації файлу чи документа, дані щодо автора, а також дата й час, коли дані були надіслані або ж змінені. Безпосередній доступ до метаданих зазвичай недоступний.

Тобто метадані забезпечують інформацію (дані) про внесення певних змін до електронних файлів необхідну для оцінки доказів так само, як поштовий штампель забезпечує дані для оцінки дати направлення паперового листа. Суди повинні усвідомлювати потенційну доказову цінність метаданих, у випадку коли інша сторона оспорує достовірність доказу (авторство, цілісність, автентичність). Метадані можуть бути використані для відстеження та ідентифікації джерела та адресата повідомлення, даних про пристрій, який створив електронні докази, дати, часу, тривалості та типу доказів.

Метадані можуть бути релевантними або як непрямі докази (наприклад, вказівки на найбільш релевантну версію документа), або як прямі докази (наприклад, якщо даними файлу маніпулювали). Ця настанова також релевантна у випадку втрати метаданих.

В Керівних принципах Комітету Міністрів Ради Європи щодо механізмів онлайн вирішення спорів у цивільному та адміністративному судочинстві CM(2021)36-add5-final від 16.06.2021 зазначено, що використання електронних доказів може створити особливі проблеми для сторони, яка бажає оскаржити справжність або цілісність таких доказів. У разі оскарження електронних доказів, тій стороні, яка подає ці докази, може знадобитися продемонструвати їх справжність, наприклад, через надання метаданих або отримання відповідного розпорядження про отримання додаткових даних від інших осіб, як-от постачальників трастових послуг. Правдивість електронних даних можна довести будь-яким способом, наприклад, за допомогою кваліфікованих електронних підписів або інших аналогічних методів ідентифікації й забезпечення цілісності даних. Варто дотримуватися положень національного законодавства, які встановлюють доказову силу державних (офіційних) електронних систем, що генерують електронні докази. Крім того, сторонам варто дозволити оскаржувати свідчення експертів, якщо такі свідчення можуть визначити результат розгляду (принцип 11) [5].

Здійснюючи аналіз наукових джерел та законодавства можна дійти висновку, що для ідентифікації автора, цілісності та достовірності електронних доказів використовуються різні методи та технології. До таких основних методів можна віднести:

1. Електронний цифровий підпис. Цифровий підпис — це криптографічний метод виявлення для автентифікації документа або повідомлення. Він дозволяє перевірити істинність походження та достовірність поданого електронного документа. Цифровим підписом є особистий кваліфікований електронний ключ автора і може бути перевірений за допомогою спеціального програмного забезпечення.

Статтею 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» передбачено, що інформація, яка міститься в електронному документі має включати обов'язкові реквізити документа.

Приписами статті 7 вищевказаного Закону встановлено, що оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги» [6].

Згідно з п. 12 ч. 1 ст. 1 Закону «Про електронні довірчі послуги» електронний підпис - електронні дані, які додаються підписувачем до інших електронних даних або логічно з ними пов'язуються і використовуються ним як підпис. Кваліфікованим електронним підписом є удосконалений електронний підпис, який створюється з використанням засобу кваліфікованого електронного підпису і базується на кваліфікованому сертифікаті відкритого ключа (п. 23 ч.1 ст.1 зазначеного Закону). Відповідно до приписів Закону України «Про електронні довірчі послуги» використання електронного підпису, який відповідає вимогам до кваліфікованого електронного підпису, дозволяє забезпечити електронну ідентифікацію підписувача і гарантує цілісність підписаних даних, а також має презумпцію відповідності особистому підпису (статті 14, 18, 23 Закону) [7].

Відтак, електронний цифровий підпис є обов'язковим елементом документа, оскільки підпис унікальний для кожного автора та зміна документа після підписання робить підпис недійсним.

Разом з тим, відсутність кваліфікованого електронного підпису на електронному доказі не зумовлює недостовірність певних даних в електронній формі, й відповідно, його недостовірність як доказу. Вирішення питання достовірності такого доказу має відбуватися на загальних засадах, визначених ГПК України, і відповідно до стандарту доказування «баланс ймовірностей», передбаченого ст.79 ГПК.

Правовий висновок щодо обов'язковості такого реквізиту електронного документа, як електронний підпис, викладений, зокрема, у постановвах Верховного Суду від 11.06.2019 у справі №904/2882/18 [8] та 15.04.2021 у справі №910/8554/20 [9].

2. Хеш-функції. Хеш-функції використовуються для створення унікального «відбитка» (хеш-суми) для електронних документів.

Хеш-сума є фіксованим рядком символів, що згенерований на основі властивостей документа. Порівняння хеш-суми оригіналу з хеш-сумою отриманого файлу дозволяє здійснити перевірку документа на відсутність спотворень.

3. Шифрування. Шифрування використовується для захисту конфіденційності електронних даних. Шифрування дозволяє запобігти несанкціонованому доступу до отриманої інформації та забезпечує конфіденційність інформації.

4. Формати файлів та метадані. Інформація про формати файлів та метаданих (наприклад, дата створення, автор, час зміни). Аналіз метаданих та перевірка їх відповідності певним атрибутам документа допомагають встановити чи були файли підробленими та чи не вносились до них якісь зміни.

Варто зазначити, що багато електронних форматів документів, таких як Microsoft Word, PDF або JPEG, беруть метадані з комп'ютера на якому вони створені, які містять інформацію про автора. Ця інформація може бути доступна у вигляді файлу або його заголовку.

Якщо електронний документ був створений в рамках певної системи або служби, такої як Google Docs або Dropbox, то інформація про автора може бути пов'язана з обліковим записом, який був використаний для доступу до цих сервісів.

Часто для вирішення питань ідентифікації автора, цілісності та достовірності електронних доказів залучаються експерти в галузі цифрової криміналістики або комп'ютерної безпеки. Експерти проводять аналіз технічних аспектів, досліджують метадані, виявляють можливі розрахунки в електронних даних. Їхні висновки є важливими джерелами інформації для суду.

Варто зазначити, що Верховний Суд переглядаючи судові рішення попередніх інстанцій також особливу увагу звертає на ідентифікацію автора здійснену з використанням власного електронного підпису учасника справи, зокрема, у постанові від 24.09.2019 у справі №922/1151/18 Верховний Суд зазначив, що наданий лист - це роздруківка з сайту відповідача, яка не містить реквізитів електронного документа відповідно до вимог Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [10].

У постанові від 15.04.2021 у справі №910/8554/20 Верховний Суд дійшов висновку, що роздруківка електронного листування не може вважатись електронним документом у розумінні частини 1 статті 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», відповідно до якої електронний документ - це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Верховний Суд керувався ст. 6 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [9].

Таку ж позицію щодо необхідності скріплення електронним цифровим підписом документа підтримує Верховний Суд і щодо документів, які подаються учасниками судового спору до суду.

Відповідно до висновку, викладеного у постанові Великої Палати Верховного Суду від 10.02.2021 у справі №9901/335/20, альтернативою звернення учасників справи до суду із позовними заявами, скаргами та іншими визначеними законом процесуальними документами, оформленими в паперовій формі та підписаними безпосередньо учасником справи або його представником, є звернення з процесуальними документами в електронній формі з обов'язковим їх скріпленням власним електронним підписом учасника справи та подання такого документу через електронний кабінет [11].

У постанові Верховного Суду від 10 червня 2020 року у справі №226/1863/2018 зроблено правовий висновок про те, що якщо апеляційна скарга надійшла на офіційну електронну поштову скриньку суду, підписана кваліфікованим електронним підписом, про що у матеріалах справи міститься довідка суду, то вона вважається підписаною відповідно до вимог статті 43 ЦПК України [12].

Верховний Суд у постанові від 30 березня 2021 року у справі №530/544/16 зазначив, що чинне процесуальне законодавство не забороняє учаснику справи звернутися з процесуальними документами до суду шляхом направлення їх на офіційну електронну адресу суду з обов'язковим скріпленням їх власним електронним цифровим підписом учасника справи [13].

Висновки. 1. Електронні докази в господарському судочинстві - це докази, що подаються учасниками спірних правовідносин для підтвердження чи спростування фактів, які мають значення для вирішення спору;

2. Процес ідентифікації автора електронного документа має велике значення в правовому контексті, особливо при розгляді судових справ, де достовірність доказів та авторства може бути вирішальним фактором;

3. Аналізуючи судову практику, яка склалась в судочинстві України під час дослідження електронних доказів, варто зазначити, що суди вважають беззаперечно достовірними такі електронні докази, які мають електронний цифровий підпис автора;

4. Ідентифікація автора електронного документа може включати декілька етапів і методів, та визначається як процедура, спрямована на встановлення особи, яка створила або підписала електронний документ;

5. Процес ідентифікації автора електронного документа є складним і часто вимагає експертної оцінки. При цьому, точність ідентифікації автора може залежати від доступності ідентифікуючих даних для дослідження (комбінації експертного аналізу, графологічних методів, електронних цифрових підписів та інших доказових матеріалів).

Список використаних джерел:

1. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>
2. Там само.
3. Керівництво «Електронні докази в цивільному та адміністративному процесі» від 30.01.2019. Комітетом міністрів Ради Європи. Офіційний веб-портал. URL: <https://rm.coe.int/guidelines-on-electronic-evidence-and-explanatory-memorandum/1680968ab5>
4. Там само.
5. Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо механізмів онлайн вирішення спорів у цивільному та адміністративному судочинстві CM(2021)36-add5-final від 16.06.2021. Комітетом міністрів Ради Європи. Офіційний веб-портал. URL: <https://rm.coe.int/online-dispute-resolution-in-civil-and-administrative-court-proceeding/1680a41583>.
6. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 №851-15. *Верховна Рада України*. Офіційний веб-портал. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/851-15>.
7. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 №2155-VIII. *Верховна Рада України*. Офіційний веб-портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19>.
8. Постанова Верховного Суду від 11.06.2019 у справі No904/2882/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82426143>.
9. Постанова Верховного Суду від 15.04.2021 у справі No910/8554/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96309319>.
10. Постанова Верховного Суду від 24.09.2019 у справі No922/1151/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84515934>.
11. Постанова Верховного Суду від 10.02.2021 у справі No9901/335/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95010784>.
12. Постанова Верховного Суду від 10.06.2020 у справі No226/1863/2018. Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89872287>.
13. Постанова Верховного Суду від 30.03.2021 року у справі No530/544/16. Єдиний державний реєстр судових рішень. Офіційний веб-портал. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96006089>.